

JAVNI SEKTOR – KNJIŽNICE - PRIVATNI SEKTOR

PUBLIC SECTOR – LIBRARIES – PRIVATE SECTOR

Ivo Tokić

INA-Sektor strateškog razvoja, istraživanja i investicija

INDOK

ivo.tokic@ina.hr

UDK / UDC 026.01

021.64:026

Stručni rad / Professional paper

Primljeno / Received: 9. 6. 2003.

Sažetak

U radu se razmatraju pitanja društvene podrške i suradnje među specijalnim knjižnicama s posebnim naglaskom na pitanje odnosa prema knjižnicama u javnom i privatnom sektoru. Članak ističe potrebu za promišljanjem budućih sustavnih rješenja suradnje između knjižnica javnog i privatnog sektora na njihovu zajedničku dobrobit.

Ključne riječi: specijalne knjižnice, javni sektor, privatni sektor, međuknjižnična suradnja

Summary

The paper deals with the issues of social support and interlibrary cooperation, emphasizing particularly the issues of relation to libraries in public and private sectors. The article also points out the necessity for consideration of future systematic solutions regarding the co-operation between public and private sector libraries to their mutual benefit.

Keywords: special libraries, public sector, private sector, interlibrary co-operation

Danas me, kao knjižničara u potrazi za informacijama koje su potrebne mojim korisnicima, još uvijek u mnogim knjižnicama dočekuju širom otvorena vrata. Je li to stoga što sam u svome radu i sam spreman na uzajamnu kolegijalnu suradnju, ili zato jer me možda kolegice lakše prepoznaju i kao jednog od muškaraca u pretežno ženskoj profesiji, ili zbog toga što u našem okruženju ipak nadvladava profesionalna etika knjižničarstva ...? Vjerojatno od svega toga pomalo. No, hoće

Vjesnik bibliotekara Hrvatske 46, 3-4(2003), 93-100

ISSN 0507-1925

© VBH 2003.

li za godinu-dvije moja osobna poznanstva postati presudna? Hoće li naši današnji neformalni kanali uskoro postati jedini most koji će povezivati moju i ostale specijalne knjižnice u našoj zemlji?

Tržište i struka

Knjižničarska je struka pokušavala izgraditi knjižnični sustav¹ u kojem bi bile više-manje određene pozicije i funkcije raznih vrsta knjižnica u Hrvatskoj. Stjecanjem objektivnih društvenih okolnosti s jedne strane, te iz različitih razloga nedovoljno iskorištenih strukovnih potencijala s druge strane, dogodilo se da taj knjižnični sustav nikada nije zaživio u punoj mjeri.² No, kako je vrijeme tražilo svoje, tako su posebno specijalne knjižnice (institutske, one u gospodarstvu i dr.) osamdesetih godina prošloga stoljeća tražile rješenja za zadovoljavanjem vlastitih potreba i mimo sustava koji je blagoslovila struka.

Promjenom cjelokupnog društvenog sustava otprije desetak godina, takva se situacija samo još više zaoštrila. Čini se da je glavna tekovina zapadne demokracije, tržište, unijelo i malu dodatnu pomutnju. Naime, prema iskustvu s današnje desetljetne distance, možemo reći da se u prostoru naše knjižničarske prakse uspostavilo tržište, ali je po svemu sudeći – kao i u drugim sferama – sam koncept jasno određenih pravila tržišnog ponašanja još uvijek ostao pomalo zamagljen. Tako, npr., imamo situaciju da se donekle i uspjelo razviti tržište usluga, ali je tržište informacija tek u povojima. Zbog toga se i našoj prvoj potpuno privatnoj knjižničarskoj poduzetničkoj inicijativi struktura na tržištu prihvaćenih proizvoda umnogome razlikuje od strukture prodanih proizvoda njenih pandana na Zapadu.³ Dojmu da još nisu svi u potpunosti prihvatili koncept tržišta u cijelosti i ugradili ga u svoje poslovanje, doprinosi i nepostojanje čvrstih i jasnih pravila ponašanja među subjektima na knjižničarsko-informacijskom tržištu. U praksi se to banalno očituje, npr., kao naplata određenih usluga u nekim javnim knjižnicama (za koje svi i inače izdvajaju novac kroz poreze i doprinose), dok se iste usluge, nasuprot očekivanjima, dobiju besplatno u knjižnicama tržišno usmjerenih profitnih tvrtki.

¹ Npr., za sustave BIS i SNTIJ vidjeti u bibliografiji objavljenih radova u: Vjesnik bibliotekara Hrvatske 35, 1/2(1992), 1-112 i 36, 1/4(1993), 209-222. Za sustav NISKA vidjeti: <http://www.niska.hr> (2003-06-10).

² Vidjeti: Jelušić, S. Struktura i organizacija knjižničnih sustava. Zagreb : Filozofski fakultet, Zavod za informacijske studije Odsjeka za informacijske znanosti, 1992. Str. 69-85.

³ Vidjeti: Turčin, V. Knjižničarstvo kao privatni posao. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 45, 3/4(2002), 16-23.

Javno-privatni jaz?

Treba, naravno, vremena da se jasna pravila uspostave i očvrstnu jer ona ovise o međusobnim odnosima subjekata unutar nekog sustava. Promatrano s te točke gledišta postaje jasno da u nas teško može biti drugačije jer se tijekom posljednjeg desetljeća jednostavno još uvijek nije oformilo dovoljno relevantnih samostalnih tržišnih subjekata koji bi u tom smjeru djelovali na postojeću knjižničku praksu.

Koliko se ova problematika može sagledati, posljednjih se godina u nas pravila temeljna podjela na, nazovimo ih tako, knjižnice u javnom i privatnom sektoru. U knjižnice javnog sektora pripadaju osim nacionalne i sveučilišnih još i sve ostale općeznanstvene i visokoškolske knjižnice, razne specijalne knjižnice (instituta, muzeja itd.), te školske i narodne knjižnice – dakle, grubo kazano, sve one koje se financiraju iz proračuna.

U privatni sektor svrstane su sve druge. I kada se kod nas javno promišlja o knjižničarstvu, o potrebama knjižnica, kada se raznim aktima nastoje odrediti stavovi prema pojedinim pitanjima struke i sl., onda se pri tome gotovo uvijek polazi iz vlastitog dvorišta i stvari se uređuju, kao logična posljedica brojnosti i utjecaja javnih knjižnica, praktično po mjeri javnog sektora. Ali, ti se zakoni i ostali akti odnose i na knjižnice privatnog sektora. A dojam je da se, ne samo pri donošenju takvih općih dokumenata, već još i više u svakodnevnoj praksi upravljanja našim knjižničnim sustavima, ne uzimaju dovoljno u obzir specifičnosti tog privatnog sektora.

Nije, zapravo, zabilježena niti neka javna rasprava koja je trebala biti vođena još prije desetak godina ili najkasnije sredinom devedesetih, o sustavnim kriterijima za određenje pojmova javni sektor – privatni sektor. Koliko god se u prvi mah činilo da je takvo razlikovanje samo po sebi razumljivo, toliko se u njemu ogleda i gotovo tradicionalna praksa hrvatskih rješenja “od oka”. Tako, npr., u Sustav znanstvenih informacija (SZI) možete ući po jednom kriteriju (područje djelovanja), ali participirati u materijalnoj podršci možete po drugom kriteriju,⁴ jer to pravo imaju samo knjižnice ustanova financiranih iz proračuna, dakle javnog sektora. Ali, ako je situacija s javnim sektorom još i jasna, s privatnim stoji nešto drugačije. Na primjer, banke su sada i kod nas privatni sektor, to svatko zna, ali što je s pozicijom knjižnice Hrvatske narodne banke. HNB financira država pa bi po tom kriteriju ona svakako pripadala javnom sektoru, ali HNB je od države zapra-

⁴ Iako u formalno-pravnom pogledu knjižnice u privatnom sektoru u tom sustavu nemaju pravo participirati, npr., u materijalnoj podršci vezanoj za nabavu opreme, obrazovanje ili korištenje izvora informacija, moguće je da takvu pomoć realiziraju u nekom drugom obliku ili na neki drugi način. Ali, to je uvjetovano dogovorom, odnosno isključivo dobrom voljom odgovornih u sustavu – i takva realizacija zapravo ostaje stvar između dviju knjižnica, a ne sustava i knjižnice privatnog sektora. Kako se radi o izvansustavnoj pomoći koja je sporadična, iako uvijek dobrodošla, u pravilu je i na nižoj razini kvalitete nego što bi bila da se u punoj mjeri realizira u sustavu.

vo potpuno odvojena, samostalna financijska ustanova jer tako mora biti da bi mogla voditi nezavisnu financijsku politiku. A ona opet utječe na sva zbivanja u zemlji: na privatni sektor prije svega, a odmah potom i na javni. Ali, recimo da se u ovom slučaju radi o ekstremu i da su stvari u pravoj gospodarskoj sferi, gdje caruje privatni sektor, ipak jasnije.

No i tu među knjižnicama tvrtki u privatnom sektoru još i danas postoje razlike. Pravi privatni gospodarski subjekti koji se svojim knjižnicama dotiču ili utječu na knjižničarstvo u nas, poput, npr., Plive, postoje više kao pojedinačni, djelomice izolirani otoci kojih zapravo i nema previše.⁵

Ostali subjekti, poput osnivača moje knjižnice – da sada kao primjer ne spominjemo druge tvrtke u sličnom položaju – koji nominalno jesu d.d., ali su još u vlasništvu države i, nasuprot raširenom uvjerenju, po svojim značajkama prije pripadaju u neku sivu zonu polujavnog sektora nego u prave, zatvorene, privatne tržišne korporacije. Unatoč poznavanju načina na koji ova tvrtka zarađuje svoje prihode na tržištu, brojne javne rasprave po medijima o potezima tvrtke iz sfere njene poslovne politike i uzimanje za pravo da se, npr., izriču javni komentari koji pojedine poslovne poteze smještaju u različite pravne kontekste, samo svjedoče o raširenosti shvaćanja kako je ova tvrtka “javna stvar” više nego neke druge, možda i “javnije” ustanove. No iako tržišno definirana ona je, poput drugih sličnih tvrtki, i ograničena u svojim postupcima zakonskim aktima koji važe i za subjekte na proračunu,⁶ dakle u javnom sektoru. Zbog toga se takve tvrtke (i njihove knjižnice) nalaze u nezavidnoj situaciji da uredno pune proračun, ali bez ikakve mogućnosti da kao ranije – iako preko svojih znanstvenih instituta evidentirane i kao znanstvene ustanove – vrate dio tih sredstava⁷ u znanstveno-istraživački rad, niti im je omogućeno da na tržištu iskoriste prednosti privatnog kapitala.

⁵ Nažalost, danas ne postoji nikakav podatak o broju takvih knjižnica u Hrvatskoj budući da se one broje prema vrstama (sveučilišne, općeznanstvene, specijalne, narodne itd.) tako da su knjižnice privatnog sektora pomiješane s onima iz javnog sektora. Ipak, da se radi o malom broju aktivnih knjižnica upućuje tek subjektivna procjena praćenja njihovih aktivnosti kako u literaturi tako i njihovog sudjelovanja na znanstveno-stručnim skupovima i seminarima te u radu raznih stručnih društava. Prema informaciji iz Državnog zavoda za statistiku do broja postojećih knjižnica u privatnom sektoru moralo bi se pokušati doći posebnim istraživanjem.

⁶ Usp. Zakon o javnoj nabavi. // Narodne novine 163, 117(2001), 5199-5217 i Tokić, I. Negativni utjecaji birokratske procedure na nabavu u knjižnici poduzeća u državnom vlasništvu. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 45, 1/2(2002), 17-25.

⁷ Za ilustraciju: u proračunu za 2001. iznos za znanstveno-istraživačku djelatnost bio je 654.021.660,00 kn, a cjelokupan iznos za sve ustanove, projekte, aktivnosti i obveze koje financira Ministarstvo znanosti i tehnologije bio je 2.407.704.819,00 kn (vidjeti: Izmjene i dopune državnog proračuna Republike Hrvatske za 2001. godinu. // Narodne novine 163, 95(2001), 3190-3195). Istodobno je INA uplatila posebnog poreza na naftne derivate 4.000.000.000,00 kn, poreza na dodanu vrijednost 2.800.000.000,00 kn i poreza na dobit 9.000.000,00 kn, dakle ukupno je uplatila u proračun 6.809.000.000,00 kn (vidjeti: INA – godišnje izvješće 2001. Zagreb : INA, 2002. Str. 32.).

Barem neke od njihovih specijalnih knjižnica ne djeluju zatvoreno za javnost već svoj fond stavljaju na raspolaganje ostaloj stručnoj javnosti (i akademskoj)⁸ te i djeluju aktivno unutar formalnog okvira institucionalnog javnog sustava podržanog državnim proračunom kakav je, npr., SZI.⁹ Unatoč tome, takve knjižnice djeluju pod pritiskom razmišljanja kako se radi o knjižnicama privatnih kompanija te da nije racionalno trošiti ionako maleni novac iz proračuna na njihove fondove, opremu, obrazovanje i sl. jer su prevelike potrebe u, npr., visokoškolskim knjižnicama čije ustanove (i one na državnom proračunu) “jedva spajaju kraj s krajem”. Drugim riječima, to se razmišljanje može sažeti u stav da su “to knjižnice bogatih kompanija i neka si same kupe što im treba”. Zbog toga su još u drugoj polovici devedesetih knjižnice u privatnom i “privatnom” sektoru ostale bez prava na sufinanciranje dijela stručne periodike iako se radilo o knjižnicama registriranih znanstvenih instituta, a ni u trenutku dok ovo pišemo – jesen 2002. - ni INA koju smo spomenuli kao primjer, zapravo još nije privatizirana.

Pa i danas, kada se konačno promijenio model sufinanciranja periodike, te su knjižnice opet zaobiđene. One nisu bile niti konzultirane – iako su članice SZI-a - o tome da se, npr., njihove ustanove priključe konzorcijskom pristupu nabave baza časopisa najvećih znanstveno-stručnih izdavača¹⁰ te time svojim sufinanciranjem –tamo gdje se to može ugovoriti - snize troškove nabave tih baza za Ministarstvo znanosti i tehnologije. Bilo bi to uistinu pravo tržišno ponašanje! Ali, spomenuli smo ranije, tržište je u nas tek u povojima i ovakvi nas koraci, čini se, ne bi trebali iznenađivati još neko vrijeme.

Kako dalje?

Jasno je da se s društvenim promjenama promijenila i struktura sustava – kakav god je bio - u hrvatskom knjižničarstvu i da u tom pogledu knjižnice privatnog sektora moraju pronaći novi model surađivanja s ostalim knjižnicama kako u privatnom tako i u javnom sektoru.

Taj će novi model očigledno biti u znatnijoj mjeri tržišno uvjetovan, što može dovesti na svjetlo dana i potpuno nove čimbenike koji će bitno utjecati na pretpostavljeni model suradnje. Tako se, npr., više ne radi samo o jednostavnom konceptu privatiziranja nekad javnih gospodarskih tvrtki koje se, za razliku od prije, sada

⁸ Usp. Tokić, I.; I. Mihalić. Znanstvena zajednica u Zagrebu kao korisnik fonda INDOK-Službe INA-SSRI. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 41, 1/4(1998), 21-29.

⁹ Npr., knjižnice INE i Končara.

¹⁰ Usp. Mihel, I.; V. Gržetić. Nabava časopisa u 2002. godini – konzorcijski pristup. // Kemija u industriji 51, 6(2002), 285-289. Treba napomenuti da neki od izdavača, npr., Elsevier, ne pristaju da u konzorciju sudjeluju komercijalne tvrtke, ali to ne mijenja činjenicu da te knjižnice nisu bile o tome konzultirane te da se u razgovorima s drugim izdavačima ili agregatorima ne razmatra mogućnost njihova participiranja.

potpuno same brinu o svojoj knjižnici, fondovima i opremi (što ionako rade već više godina).

U potpuno privatnom sektoru za međuknjižničnu suradnju postaje važna i struktura privatnog vlasništva koja može dovesti i dovodi do internacionalizacije tvrtke i sukladno tome odgovarajuće politike djelovanja u ili prema okruženju. Važna je i ukupna pozicija tvrtke na našem i regionalnom tržištu. Važno je i postoje li unutar iste djelatnosti druge jake konkurentne tvrtke (s njihovim knjižnicama) u neposrednom okruženju. Važna je sigurnost onih podataka o poslovanju tvrtke koji kroz takvu međuknjižničnu suradnju ne bi smjeli postati javno dostupni. Važna je razvijenost znanstveno-istraživačkog rada i ostalih stručnih potreba za informacijama koje bi definirale zajedničke potrebe i slična rješenja te tako pogodovale suradnji specijalnih knjižnica tvrtki inače različitih djelatnosti u ovom našem okruženju itd.

Konzorcijski pristup nabavi periodike i/ili baza podataka, stvaranje interesnih grupa u rješavanju pojedinih pitanja prema istim dobavljačima, razmjena informacija o novim proizvodima informacijsko-komunikacijske tehnologije ili razvijanju takvih usluga i dr. neka su od mogućih područja suradnje među knjižnicama privatnog sektora koja bi zadovoljila kriterije autonomnosti i sigurnosti tvrtki i njihovih knjižnica.

Ostaje otvorenim pitanje sustavne suradnje s javnim sektorom.

Može li javno zajedno s privatnim?

Temeljno je pitanje može li se ostvariti ideja o sustavnoj međusobnoj suradnji koja bi premostila ovaj javno-privatni jaz? Naime, u zemlji ograničenih stvaralačkih, financijskih, organizacijskih i ostalih potencijala, bilo bi nužno osigurati iskoristivost postojećih, ali i budućih informacijskih resursa. Razvojem tržišta i, nadamo se, jačanjem postojećih gospodarskih subjekata te nastajanjem novih, vjerujemo da će porasti broj zasad malobrojnih relevantnih knjižnica u privatnom sektoru kao i značenje njihovih informacijskih izvora i zbirki.

Teško je zamisliti gospodarski napredak bez primjerene sprege gospodarstva i znanosti. Za pretpostaviti je i da gospodarstvo neće moći podmiriti vlastitim znanstvenim kapacitetima potrebe svoga razvoja te da će, kako je to uostalom u razvijenim društvima uobičajeno, privatni sektor postati zainteresiraniji za suradnju s javnim sektorom (fakultetima i institutima) i obrnuto. Da bi na to mogao odgovoriti, i javni će se sektor morati prilagođavati.

Upravo takva suradnja na istraživačkim projektima gospodarstva i akademskih instituta vodi zajedničkom djelovanju i korištenju informacijskih izvora te predstavlja argument za premošćivanje javno-privatnog jaza. S druge pak strane prisutnost konkurencije, industrijske špijunaže, jačanje *bussiness intelligencea* i sl. povećavat će taj jaz.

Među čimbenicima u nas koji bi mogli utjecati na potrebu prevladavanja prisutnog jaza bit će u skoroj budućnosti i problem kompetitivnosti javnog sektora kroz, ovdje promatrano, smanjeno sufinanciranje knjižnica javnog sektora. Naime, tendencija stagnacije ili smanjivanja proračunskih izdataka za te namjene prisutna je u mnogim razvijenim zemljama, a na vidiku nema naznaka da će se ona u dogledno vrijeme promijeniti. Istovremeno je na djelu i tendencija nastavljanja rasta troškova korištenja stručne literature,¹¹ i to bez obzira nabavljali je u tiskanom ili elektroničkom obliku ili kombinirano. Mogu se, dakle, i kod nas u javnom sektoru očekivati poteškoće u osiguranju svih novih potrebnih izvora informacija ili drugih infrastrukturnih projekata. Upravo zbog takvih tendencija, koje bi donekle možda mogao usporiti samo kakav radikalna zaokret poput “pokreta za slobodnom distribucijom znanstvenih informacija”¹² - no to opet može izazvati reakciju samih vlasti, ne samo kod nas, i donijeti važne strukturalne promjene u postojećim modelima podrške znanstvenom radu u javnom sektoru - bilo bi dakle, važno osigurati neke šire sustavne mostove za premošćivanje javno-privatnog jaza u knjižničarskoj sferi (i izvan pretpostavljenih specifičnih kratkoročnih bilateralnih poslovnih ugovora, npr., tvrtke i fakulteta).

Na taj način ta suradnja ubuduće ne bi ovisila samo o osobnim poznavanjima knjižničara, njihovoj dobroj volji ili šarmu i tako predstavljala zapravo sporadičnu epizodu.

LITERATURA

Ball, R. Knowledge-management as a possible function for libraries? // Konferencija Croinfo, 2001 : Upravljanje informacijama u gospodarstvu i znanosti. Zagreb : Nacionalna i sveučilišna knjižnica ; Pliva, 2001. Str. 21-38.

Budapest Open Access Initiative. <http://www.soros.org/openaccess/> (2002-10-10)

INA – godišnje izvješće 2001. Zagreb : INA, 2002.

Izmjene i dopune državnog proračuna Republike Hrvatske za 2001. godinu. // Narodne novine 163, 95(2001), 3190-3195.

¹¹ Usp. Ball, R. Knowledge-management as a possible function for libraries? // Konferencija Croinfo, 2001 : Upravljanje informacijama u gospodarstvu i znanosti. Zagreb : Nacionalna i sveučilišna knjižnica ; Pliva, 2001. Str. 21.

¹² Npr., Budapest Open Access Initiative. <http://www.soros.org/openaccess/> (2002-10-10)

VJESNIK BIBLIOTEKARA HRVATSKE 46, 3-4(2003)

Jelušić, S. Struktura i organizacija knjižničnih sustava. Zagreb : Filozofski fakultet, Zavod za informacijske studije Odsjeka za informacijske znanosti, 1992. Str. 69-85.

Mihel, I.; V. Gržetić. Nabava časopisa u 2002. godini – konzorcijski pristup. // Kemija u industriji 51, 6(2002), 285-289.

NISKA. <http://www.niska.hr> (2003-06-10)

Tokić, I. Negativni utjecaji birokratske procedure na nabavu u knjižnici poduzeća u državnom vlasništvu. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 45, 1/2(2002), 17-25.

Tokić, I.; I. Mihalić. Znanstvena zajednica u Zagrebu kao korisnik fonda INDOK-Službe INA-SSRI. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 41, 1/4(1998), 21-29.

Turčin, V. Knjižničarstvo kao privatni posao. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 45, 3/4(2002), 16-23.

Zakon o javnoj nabavi. // Narodne novine 163, 117(2001), 5199-5217.